

SPINOZAS INFLYTANDE PÅ BERTRAND RUSSELLS ”PERSONLIGA RELIGION”

Fil. dr. Stefan Andersson

71

Russells religiösa period tonade av i takt med att hans förhållande till Lady Ottoline miste sin ursprungliga glöd, men som vi sett fanns Spinoza med i hans tankar 1916 och 1925. I *Hur Nutidsmänniskan blir lycklig*, som kom ut 1930, skriver Russell: ”Spinoza skrev för länge sedan om människans ofrihet och människans frihet; den form och det språk, vari han klätt sina tankar, gör dem svårtillgängliga för alla utom för dem som studera filosofi, men det väsentliga av vad jag skulle vilja framlägga skiljer sig inte mycket från dem.” (Stockholm, 1931, s. 183) Detta får ses som ett erkännande av Spinozas inflytande. När han följande år började diktera sina memoarer kom Spinoza åter upp och jag skall här ge ett längre citat så att sammanhanget blir klart.

Under allt jag har gjort och alla njutningar jag har upplevt har jag ända sedan min tidigaste ungdom alltid känt ensamhetens plåga samtidigt. Allra mest svindlande nära att undfly den har jag varit i kärlekens ögonblick, men också där har jag vid närmare eftertanke funnit att den räddningen delvis bara var en illusion.* Jag har aldrig träffat en kvinna som känt intellektets krav lika absolut som jag själv, och överallt där intellektet blandat sig i spelet har jag upplevt att den sympati jag sökte i kärleken var benägen att svika. Det Spinoza kallade ”den intellektuella kärleken till Gud” har alltid förefallit mig som det bästa stödet för ett liv, men själv har jag inte haft ens den tämligen abstrakta gud som Spinoza unnade sig, att applicera min kärlek på. Jag har älskat en vålnad, och genom kärleken till en vålnad har mitt innersta jag självt blivit spökligt. Därför har jag begravt det allt djupare under lager av lager av gott humör, kärlek och livsglädje. Men mina innersta känslor har alltid varit präglade av ensamhet och aldrig funnit någon gemenskap i mänskliga ting. Havet, stjärnorna, nattens vind över öde vidder betyder mera för mig än till och med de människor jag älskar högst, och jag är medveten om att den mänskliga kärleken för mig innerst inne är ett försök att undfly det fåfänga sökandet efter Gud. (*Memoarer* del II, s. 43)

Detta är en mycket intressant passage av flera skäl. I den lilla noten * längst ned på sidan står det: ”Detta och det följande är inte längre sant (1967).” Förklaringen till detta är att när Russell i början på femtiotalet höll på att arbeta om sina memoarer var han på nytt förälskad i en kvinna, som skulle bli hans fjärde hustru. Notens sattes ursprungligen dit 1951 och Russell gifte sig med Edith Finch följande år. Jag tror inte Edith var mera intellektuell än någon av hans tidigare fruar eller älskarinnor, men jag tror att Russell i Edith fann en kvinna som han kunde etablera en djup kontakt med och som verkligen lättade hans känslor av ensamhet.

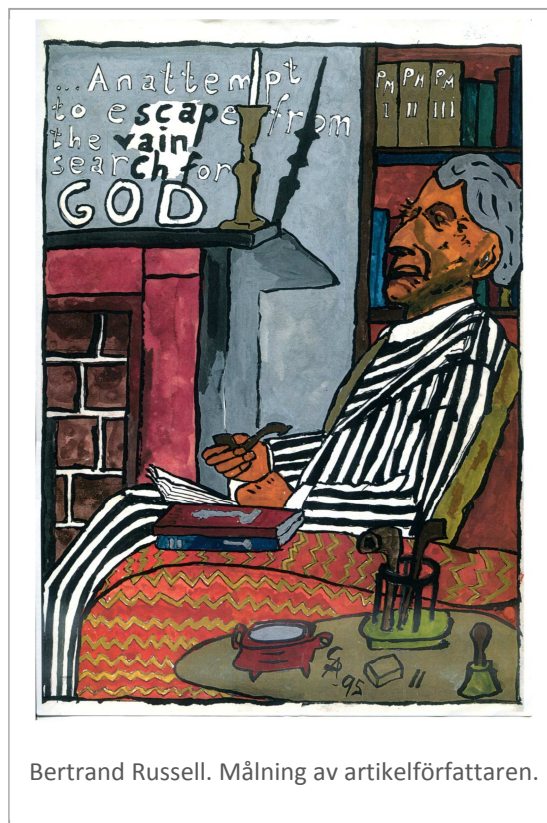
Men hur skall man se på resten? Om det han sa om Spinoza och Gud 1931 inte längre är sant, kan det tolkas på lite olika sätt. Jag tror att, trots Ediths inträde i hans liv, så var han livet ut märkt av sitt sökande efter en frånvarande gud, men eftersom han de sista tjugo åren av sitt liv gav den mesta av sin energi till kampen mot krig och sociala orättvisor, hör man inte mycket av hans kamp med den frånvarande guden och heller inte mycket om Spinoza. I *Västerlandets filosofi*, som kom ut 1945, ägnar han tio sidor åt Spinoza och säger där att han "är den ädlaste och mest sympatiska av de stora tänkarna" (s. 485). Russell har många kritiska invändningar mot Spinozas metafysiska och kunskapsteoretiska teorier, men då han kommer till Spinozas etik, säger han:

...har vi — åtminstone är detta fallet med mig — en känsla av att vi kan acceptera den delvis, om också icke helt, även sedan vi förkastat dess metafysiska grundvalar. Vad Spinoza vill påvisa är i stort sett, hur vi kan föra ett ädelt liv även med insikt om den mänskliga förmågans begränsning. Genom sin lära om nödvändigheten gör han dess gränser trängre än de är, men då de otvivelaktigt existerar är Spinozas föreskrifter troligen de bästa möjliga. (s. 493)

Russell berör på ett par ställen Spinozas tal om den intellektuella kärleken till Gud utan att direkt kanske rekommendera den men ändå med ett stort mått av sympati. Med vissa omtolkningar tycks han acceptera vad Spinoza säger. Russell skriver:

Den intellektuella kärleken till Gud är en förening av tanke och känsla. Den består, förefaller det mig, i ett rätt tänkande, som förbinds med den glädje sanningen skänker. All glädje över sanningen är en intellektuell kärlek till Gud, ty den innehåller ingenting negativt och är därför en verklig, icke blott skenbar del av det hela som fallet är med de fragmentariska ting, som är så isolerade i vår föreställningsvärld att de ter sig som onda. (s. 491)

Eftersom jag tycker det är svårt att riktigt förstå vad Spinoza menade med "Gud", kan jag heller inte förstå vad det skulle innebära att hysa intellektuell kärlek till Gud. Om man som vissa Spinoza-exegeter antar att Gud för Spinoza var identisk med naturen, då kan jag förstå det lite bättre, men hur man kan hysa intellektuell kärlek - vad det nu är - till naturen, förstår jag inte.

Bertrand Russell. Målning av artikelförfattaren.

"Vad jag menar - förlåt att jag nämner det! - är kärleken, den kristna kärleken eller medlidandet. Om man har denna känsla, har man ett motiv att existera [...]."

1964 intervjuades Russell av Robert Bolt för BBC:s räkning. En starkt redigerad version sändes sedan som ett teveprogram kallat "The Life And Times Of Bertrand Russell: A Birthday Tribute" för att fira Russells nittioandra födelsedag. I en del av intervjun talar Russell om sin upplevelse från 1901 och säger: "Den fick mig att tänka, eller snarare jag

fick en känsla av att man borde älska alla, man skall inte skilja mellan gott och ont, man skall ha en generell attityd av välkomnande till alla och detta kom till mig helt plötsligt. Det var en mystik lära som är mycket vanlig bland mystikerna. Den förde inte med sig några andra föreställningar som mystiker vanligtvis står för utom just denna och den påverkade mig mycket djupt." Angående Spinoza säger Russell: "Spinoza har varit en stor influens i mitt liv och en influens av det praktiska slaget." (Mina övers.)

Det rykte som Russell talar om i förordet till *Varför jag inte är kristen* emanerade från vad han sagt på en föreläsning vid Columbia University 1950, samma år som han belönades med Nobelpriset i litteratur, då han talade om det onda i världen och vad vi kan göra åt det. Detta föredrag publicerades tillsammans med en del andra föredrag två år senare som *The Impact of Science on Society* och gavs i svensk översättning ut som *Vetenskap och samhälle* samma år. I kapitlet "Vetenskapen och värdena" säger Russell:

Roten och upphovet till alltsamman är något mycket enkelt och gammalmodigt, något som är så enkelt att jag nästan skäms att nämna det av rädsla för att möta det hånfulla leende varmed kloka cyniker kommer att hälsa mina ord. Vad jag menar - förlåt att jag nämner det! - är kärleken, den kristna kärleken eller medlidandet. Om man har denna känsla, har man ett motiv att existera, en vägledning till handling, ett skäl att vara modig, en tvingande anledning till intellektuell hederlighet. Om man erfar denna känsla, har man allt vad någon kan behöva i fråga om religion. Fastän man kanske inte finner lyckan, kommer man aldrig att behöva pröva den djupa förtvivlan som fyller dem, vilkas liv är utan mål och berövat varje innehåll; ty det finns alltid någonting man kan göra för att minska den fruktansvärda summan av mänskligt lidande. (s. 124)

Det är inte svårt att förstå att en del åhörare och läsare tog dessa ord som ett tecken på att samme man som tio år tidigare hade förvägrats att undervisa i New York med motiveringen att han var ateist och propagerade för äktenskapsbrott, nu sett ljuset och intagit en mera positiv syn på religion och moral, åtminstone en odogmatisk version med betoning på kärleken till nästan. Han fick brev från fritänkare som beklagade hans avfall från den rätta tron och kristna som välkomnade honom med öppen famn. Men i grund och botten hade han inte ändrat sin inställning, vilket han försökte förklara i tredje delen av sina memoarer. Han säger där att han hade tagit det för givet att när han talade om "den

kristna kärleken", så var det för att skilja den från den sexuella kärleken. Sammanhanget ansåg han gjorde detta alldeles klart. Tydligt inte, och jag förstår dem som såg hans

"Huruvida Bertrand Russell skall betraktas som en religiös person eller inte, beror i hög grad på vilken religionsdefinition man ansluter sig till."

uttalande som ett försvar för kristendomen, men vad Russell hade i tankarna var vare sig kristen, judisk, muslimsk eller någon annan speciellt religiös kärlek. Vad han syftade på var den van-

liga mänskliga kärleken till medmänniskorna som inte kan monopoliseras av någon religion eller politisk åskådning. Denna kärlek är antagligen inte oförenlig med den intellektuella kärleken till Gud, men jag tror att när Russell talade om kärlek i New York, var han mer inspirerad av Jesus, i hans bästa stunder, än av Spinoza. Hur starkt inflytandet från Spinoza verkligen var och i vilka avseenden Russell var påverkad av honom är svårt att säga för mig som visserligen anser mig vara väl bekant med vad Russell skrivit om religion och etik, men långt ifrån lika insatt i vad Spinoza skrivit och vad han egentligen menade med *amor intellectualis Dei*.

Det var genom att stimulera uppkomsten av denna "universella kärlek" som Russell hoppades att han kunde övertyga människor om att överge sina destruktiva tendenser att döda varandra på grund av annorlunda religiösa och politiska övertygelser. Detta var essensen av hans personliga religion och det var den som motiverade honom att protestera mot sociala orättvisor, krig och spridningen av atomvapen.

Huruvida Bertrand Russell skall betraktas som en religiös person eller inte, beror i hög grad på vilken religionsdefinition man ansluter sig till. Men när man väl bestämt sig för en speciell definition av "religion" och "religiös", är det inte längre lika godtyckligt hur man betraktar Russell. Med utgångspunkt från en bestämd religionsdefinition kan vi sedan följa hans utveckling genom att studera hans publicerade och opublicerade skrifter. Men även när vi gjort det, är det inte helt lätt att klassificera honom som religiös eller icke-religiös. Han har kallats "ateist", "agnostiker", "mystiker", "religiös ateist" och en engelsk biskop har kallat honom för "en naturlig kristen", om man bortser från hans syn på sex och äktenskap. Alfred J. Ayer sa att "Russell was never a theist or ... a friend to organised religion, but he was a man of religious temper. In his youth, his attitude to mathematics was almost mystical." Alan Ryan fann det svårt att sammanfatta Russells syn på religion och pekar på hans kritik av organiserade former av religion, men han säger ändå: "He had a good deal of sympathy with what one might call a 'religious view of the world', so much so that his daughter has described his mind as 'essentially religious'. That is something of an exaggeration."

"It is possible to have a religious attitude to life without belief in supernatural beings and occurrences [...]."

Även om den senare Russell var kritisk mot de flesta former av religion och inte trodde på en personlig gud eller ett liv efter döden, är det många som är benägna att betrakta honom som en religiös person, som A.C. Grayling som skriver: "although Russell was hostile to religion, he was nevertheless a religious man." Detta kanske förefaller paradoxalt för dem som reserverar termen "religiös" för en person som dyrkar gud i sällskap med andra troende. Men Grayling anser att: "It is possible to have a religious attitude to life without belief in supernatural beings and occurrences. Such an attitude is one in which appreciation of art, love, and knowledge brings nourishment to the human spirit, and carries with it a sense of awe before the world and those one loves, and a concomitant sense of the immensity of which one is part." Den attityd som Grayling här beskriver kan vi finna exempel på i Russells skrifter.

John G. Slater kommer i sin bok om Russell nära pudelns kärna när han säger: "Some mystical insights may, when tested, turn out to be true. But until they are tested it is a mistake to assume their truth. To resist the will to believe may be difficult, but he held that it is essential if one is to achieve a truly religious outlook." Slater berör här något mycket centralt i Russells personliga religion. I ett brev till Lady Ottoline skrev han att:

"Vilken ödets ironi att den store moderne upplysningsfilosofen så totalt misslyckats med att övertyga sin egen dotter!"

"If I could make you feel that unbelief is nobler I should begin to have hope." I ett samtal med Alfred J. Ayer rörande Pascals utmaning gav Russell uttryck för tanken att om det finns en rättvis gud, skulle denne gud förvänta sig av människan att hon skulle använda sitt gudagivna förnuft på ett rationellt sätt.

Eftersom gud inte försett människan med tillräckliga bevis eller skäl för att tro på guds existens, skulle gud vara missnöjd med dem som säger sig tro och nöjd med dem som tvivlar. Ayer säger att Russell gjorde denna "not wholly serious point to me in conversation" och tillägger att "I do not know if he ever put it into print." Det gjorde Russell i ett brev till sin dotter när hon var på väg att gifta sig med en missionär för att fara ut i världen och predika om gud. Vilken ödets ironi att den store moderne upplysningsfilosofen så totalt misslyckats med att övertyga sin egen dotter!

Russell var antagligen mer seriös än vad Ayer kunde föreställa sig, även om jag aldrig funnit belägg för denna tanke i hans publicerade skrifter. Som Russell såg det hela har vi inga goda skäl att tro på existensen av en god gud, så varför inte erkänna det? På något ställe säger han att teodicéproblemet lika väl kunde formuleras så att problemet är att förklara förekomsten av godhet och kärlek i en värld som styrs av en ond makt. Det förefaller mig mer tilltalande och övertygande. Särskilt judarna har väl knappast någon anledning att tro att de utvalts av en gud som är speciellt mån om deras välbefinnande. Men med tanke på allt det lidande som de flesta människor utsätts för, verkar det något misstänksamt när de säger sig tro på en god gud. Många vill förklara det ondas förekomst antingen genom att hänvisa till Syndafallet och människans fria vilja eller till en ond makt, som i slutet skall besegras. Men hur denna onda makt

uppkommit och hur vi kan vara säkra på att den goda makten till slut skall segra, är inte lätt att svara på.

Dessa föreställningar tycks ha uppkommit ur människans djupa behov av att dramatisera verkligheten. De flesta människor har svårt att nöja sig med att livet styrs av neutrala fysiska, kemiska, biologiska, psykologiska och sociala krafter och att livet är slut i och med den biologiska döden. I en sådan värld orkar de inte leva, då vore, som min lilla mamma brukade säga, "livet väl meningslöst".

För att förstå Russells argumentering, är det viktigt att komma ihåg att han betraktade tron på guds existens och godhet på samma sätt som han såg på alla andra föreställningar

"Han ansåg inte att Bibelns historier om skapelsen, fallet, syndafloden, Jesu mirakulösa födelse, hans under, uppståndelse och himmelfärd var trovärdiga och kunde stödjas av något annat än en mycket barnslig fantasi som kom i konflikt med vetenskap och sunt förnuft."

om världen. När Russell sa att han trodde så eller så, krävde han att han hade goda skäl för sina föreställningar. Han ansåg inte att Bibelns historier om skapelsen, fallet, syndafloden, Jesu mirakulösa födelse, hans under, uppståndelse och himmelfärd var trovärdiga och kunde stödjas av något annat än en mycket barnslig fantasi som kom i konflikt med vetenskap och sunt förnuft. Han såg heller ingen anledning till att säga sig tro på något han inte kunde förstå. Och varför skulle gud straffa dem som i ärlighetens namn inte kan tro att Jesus var den av judarna väntade frälsaren som endast dog och

uppstod för dem som säger sig tro på dessa sagor vi finner i Bibeln? Det hela förföll Russell absurt och naivt och emot allt vi vet.

Den avgörande punkten för Russell var, liksom för vår egen Ingemar Hedenius, intellektuell ärlighet. Detta var kärnan i hans personliga religion. Även om Russell var emot dogmatiska och traditionella former av religion, handlade han och lät han ofta som en profet eller förkunnare, men hans budskap riktade sig till tigerhjärtan och det innehöll knappast några tröstande föreställningar om snabb belöning eller ens någon belöning alls. Trots detta kunde han inte vara tyst när han såg orättvisor begås av individer eller regeringar. Det kanske mest lysande exemplet på detta var upprättandet av Vietnamtribunalen, vars första session hölls i Stockholm våren 1967. Mycket av det som framkom om amerikanernas krigsförbrytelser publicerades i en bok med titeln *Prevent the Crime of Silence*.

Huruvida hans budskap skall tolkas som varande religiöst motiverat eller ej och om man skall betrakta honom som en i grunden religiös person, om inte hela livet så åtminstone

vissa perioder av hans liv, kanske inte är lika viktigt som själva budskapet och det faktum att han brann av starka övertygelser som han på olika sätt försökte omsätta i praktiken.

1950 belönades han med Nobelpriset i litteratur. Han kunde lika gärna ha fått Fredspriset eller ett nyinrättat pris i intellektuell redbarhet och ärlighet. I det berömda radiotalet "Man's Peril", som han höll dagen före julafton 1954, sa han: "Remember your humanity and forget the rest." Denna uppmaning upprepas senare i "Einstein-Russell Manifestet", som presenterades den 9 juli 1955 och som undertecknades av Russell och Einstein och ett tiotal andra kända nobelpristagare. Poängen med manifestet var att varna för konsekvenserna av ett atomvapenkrig. Russell och Einstein menade att vi måste se bortom politiska och religiösa meningsmotsättningar för att kunna skapa en varaktig fred. Detta dokument kom sedan att ligga till grund för bildandet av de så kallade Pugwash-konferenserna där vetenskapsmän från väst och öst samlas för att utbyta erfarenheter och synpunkter om vetenskapens senaste framsteg. Denna rörelse belönades med Nobels fredspris 1995.

Sokrates anklagades för att förleda ungdomen att överge tron på de av staten sanktionerade gudarna. Spinoza förbannades och uteslöts ur den judiska församlingen anklagad för ateism. Russell fick också lida för sina övertygelser och de som förföljde honom ansåg sig göra det i den gode Gudens namn. Tyvärr styrs inte världen av filosofer utan snarare av Mammon och det militära-industriella-mediala komplexet.

Den som har öron; han höre!